

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 76 (13676)

1988 чылдың март 31, четверг

1925 чылда
үндөүлөттүнгөн

Өртөө
3 көп.

Эде тургустунуушкунуң баштакчылары

ААС-КЕЖИКТИИ — АЖЫЛЫНДА

Ооң-биле чаңгыс эвес удаа ужуражып, ажыл амыдырал, эл-баш-ажыл, амы-хуу-даа айтырлар талазы-биле чугаалажып, сумелелеп келдим. Ийе, ол аас-кежикиниң, чедимчелиг кижик, төрүн чериге, ала-өт-белериниң чуртунга күш-ажылга ынак болгаш ака-апа-ла бердигин, ак сепкилди, ажылгыр, нийтиңиң херээ дээндө уйту-дуйжың-даа билбес кижик. Бодунуң чугаагы-биле алырга, күш-ажыл оң аас-кежики болгаш амыдыралы. Мээң бо чугаагының маадырын Дембирел Чылбак-оолович Эрендей дээр. Чонунга атал-дарың, «Хүндүлелди Демдээ» ордениниң, ажылы-малчыны, Тес-Хеминиң «Ызыгаар» совхозта ажылдап, чурттап чоруур. Амыдыралдың 60 чылын кылаштып эрткен кижик. Чонунуң биле чугаалаарга, «көрбээн, кылбаан ажылы чок, көдүрбээн хонээ-даа чок». Чаңгыс чер чурттуглары ону хүндүлөп, Дембирел-ака дээр. Ооң кол-лективниң-даа, күрүнө-даа ажыл-агыйын тургузарга, ону сазырадырынга кирип келген үлүү улуг. Аны кара чажында тура алдан жар чедир амыдыралының медерелдиг кээзин арбын малды өстүрүп тургастааткан.

Күш-ажылчы алдарың, кезээлериңе хоочуннар-биле ужуражылаларга өөрү Михаил Кумакын Денчук. Чооду Ба-йырык Курсади, Хайын Эренчинов Соа болгаш эскелер. биле кады бо-ла кирип, эртен орун чоңа сонугардыр, анык-эскелер чаңгыс-сүмезин

кирер. Чоокта чаз совхозка бир кезэ болган. Мурунда дег чүг-ле байырлал шижинип эвес, а ол ужуражылганы мал ажыл-агыйга өг-бүлө керээзиниң айтырларынга тураскалган. Айтырың нарм. Чаа, Ынаккаш чамдык анык малчынар чижээ, Григорий Олетер, Ланаа Хорлай-оол олар айтырганың ужурун эки-ле билбедилер ышкаш:

— Чарыгалдарың ээзэ-дир-ле болза, карманарыңың дүптелип-ле турар кире-дир өө — деп каттырып кагдылар.

— Соора биле бербонер, шижер, Камналгаңың 40 хуу-нуң өртөк-үгезин малчыга төлөп бээрин көргөн. Камнал алырга-даа малдан алган про-дукцияны күтүстүмүзүңдө чүгө бүтпес — деп, районку агропункт каттыгышкыны-ның мал ажыл килдизиниң эргелекчи Н. Н. Чооду немей тайылбырлады. Хоочун коктүг джир бис. Дембирел Чыл-бак-оолович өг-бүлө керээзин-ге эртен чылын-на кирген болгаш ол талазы-биле ам дур-жулгалыг.

— Эки түңкелдерин чедип алып, продукцияны алыр дээ, чарыгалдар алаал-ла турар ужурул. Күш үндүрбөсө — түңкөл чок боор. Чарыгал чоңа орулга чок деп база биле чогуур. Ол дээр амы-дыралдың, харын бодуштуң зоолуу, чазалгай деп бил-мен — деп, чоочун малчын түңкөл каан. Ооң ыңаа дээр ба-рындазы бүрүн бар. Амыды-рал, ажыл ону өөртөкөн. Оон

артык мерген башкы бар эвес. Дембирел Чылбак-оолович Эрендей 1987 чылда өг-бүлө керээзинче кирип тура, ооң хамык негеделерин аажок сонугарган. Черле алыс эки чүгө-дир деп, ол ыңчан бодал. Ооң мындг бодуң долу ба-дытталыңган-даа. Кол чүгө — алыс түңкөл, хай продукция. Керээниң негеделеринде чүгө көрдүгөн турганың Хойжу ону канчаар күтүстөниң Тыва уксалың бир хондан 1,9 кило-грамм дүктү кыргың. 100 хондан 95 хураган алыр, олар-ны илердинден аңгылаарга, би-рээзиниң-не динг деңдизин 25 килограмм чедирер. Никитиз-биле өг-бүлө 18988 рубль түңк-үр продукцияны бугаар, ону алырыңа 13320 рубльди чары-гал ужурул турган. А херек кырында 19905 рубль түңкү ээтти, дүктү совхозуңа берген. 4134 рубльди камнап алган болган. Чүс хондан 100 хура-ганы алган, керээде көрдүгөн-ден хай, а дүк — шүт-ла 100 хуу болган.

— Агаар-бойдус эки, кышты мал улам-на хтр ажар болза, чарыгалдарың оон-даа ээзэ-медип болурун көрдүм. Кижик база чазыл-ла чоруур боор чүгө-дир кижик. Мурунда ажыл-агый чүгө санып, түңкөл чө-бөн чүгө! Бо чылын харын кышкың чүгүзү-дир. Чамдык чарыгалдарың ээзэ-медип бо-лу. Аргалың болза, оларны далай-былаас болза эки. Хей-ну көргөн кижик кайын алаа дүшүлүгчү чугаалап турар деп, бир-ле ужур бар. Хоочун малчының ол кезээ чугаагы даңкыңа үткэлгит,

өөредилгит болган:

— Сөөлгү үеде солун, сет-күлдерден номчуруга, радио, телевидение дамчыдылгаларын-дан дыңнаарга, көөргө, бистер чурттуң ээлери бис деп кыйгы-сестер көүздүң. Ол мындг бо-лур ужурул. Ынаккаш-даа херек кырында харымсага чок кижик-лер бисте бар болдуур эвесле. Ээ-харымсага чок, чүгө «дүмкүүн бораланың» чоруур-ларын канчал чурттуң ээлери дээр бис. Бистик хоочунуң Соа Хайының огу Байыр-оолду харын ээ деп болур. Хе-рек кырында кызымаа, шын-чызы-биле төлөтүп оол. База-ла өг-бүлө керээзин-биле ажил-дады. Миник чугаалаар алаар мен: Байыр-оол мени ажар ча-сты. Бо кижик чүгө чугаала-дың дээрже ажилгыр болгаш кызымак чоруктан чоңунуң хү-ндүлелин чаалап алыр боор чүгө. Анык малчынар Эрен-дей Эрес, Григорий Олетер, Ла-наа Хорлай-оол, сивер эжиер-ден чүгөр-биле дудай берген силер! «Багын чугаалаарга, ба-чыды арлыр» дээр болгай. Си-лер черле азырадыкчы хөөн-ден уштунар болунарза эки. Ажыл-ишке хей-аггыт болур херек, аныктар. Чагы үеде малды эки семкип алыр, кү-зүн хей ситениң белеткээр.

Чоңунуң үлөргө чугаагында дег, кижик тергенин, чайын ша-мыкын септеп ал чоруур бол-унарза, амыдыралдан чымдп кагбас силер.

Дембирел Чылбак-оолович-ниң чугаагында мындаг сестер мээң сеткилге дык-ла таар-ышты. Ол мыңа деп төндүр-дү:

— Мурунда дег, мындаг ужуражылга болуруга, белек-селек тисыр, шижилдер тур-ду. Ам мындаг ажилын шиж-чилгит эртип турары өөрүнчү-дүр.

Шынал-ла, ажыл-иш дуга-йында ажит-чажыт чоңа чү-гөөлүшканы аңаа өөрүнчү бол-ганы чугаажок.

Эртен чылгы дүржүлгөзү дугаар Эрендей Дембирел бо-члын база-ла өг-бүлө керээ-зи-биле ажилдап турар. Олар-ның кодагында төрүүр 370 хой бар. 320-эк оолдапкан, хураган-нары менди. Амыдырал-сел-гал. Хойжунуң бир уруу Урана ада-незинде дузалакчы кадар-чы.

— Чоокта чаа бистин ача-мыс 60 харлаң. Ам ол чаптуг аны-тамгазыңа үйүп, пейскалар, өт-белериниң изи-биле мал-чынап, оларның кодагың бис-тер, уруугары түлээп алырын дугурушкан бис. Ол дээрже берге ажил. Ынаккаш-даа са-галдың адын баксыратпас дээш кызып ажилдаар бис — деп, Дембирел Чылбак-ооловичниң уруу Лора биле күдээс Олег чугаалаалар. Бүзүрелдиг бол-гаш соруктуг сестер, Оларның чугаагыңа улажып:

— Ажыл-талым аас-кежикигит чорутуң, арбын мал өзүсөң бол-зуң дээр. Буруңгу Агарың аты-каңгызыңа айызыттын, Шара-Нурнуң аржаан суун анзап, амыдырал чоруур мен. Байым — малда, кежим — күш-ажылда — деп, Д. Ч. Эрен-дей ыңаа дээр.

Сергей САЛЧАК.
«Кызыгаар» совхоз.

ПРОДУКЦИЯ-БИЛЕ САНАЖЫР

Баян-Талам Ак-Шатта мал оодары берге, ыңалза-даа мал-чынар бүгү аргаларың ажил-даашкыңа база адаткалгаш-лап турар. Анык хойжунуң Эрес-оол биле Инаа Монгуш-тарниң кодагында төрүүр 335 хойнуң 313-ү оолдапкан. Ооң 302 хураган доруугу турар. Бо малчынының кодагында 3 хураган өлүп хараң. 8 хой ара салган. Адызыңа оларның көртүзү 100 хондан 90 хураган болуп турар. Ам-даа 22 хой төртүр.

«Октябрь 30 чылы» совхоз-туң Ак-Шат деңсээринде

Кызыл-Сүүрдө Одак-оол Ондарың кодагында хой оол-даашкыңа база адаткалгаш-лап турар. Анык хойжунуң 218 хойнуң чаңгыс-даа хура-ганы хараңа. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты Чыла Содунамыс Ондарың төрүүр 335 хойнуң барык шүптүзү хураганнаң, төлү чаңгыс-даа хараңа чок.

Керээ дугаар ажилдап тур-бо малчынар бугааргын продукция-биле санажыр.

Шажыр-оол КУУЛАР.
Сут-Хөл району.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар ДУЗАЛАП КӨРҮҢЕР «Чыраа-Бажы» совхозтуң удуртукчуларының кичээнге

«Шын» солунуң редакция-зыңа чага-даа бижип көрбүз мен. Бо чагааны бижирин бис-тин амыдырал, ажилдап турар байдалыңга чайгаар-ла алба-дыпты. Бистик өг-бүлөвис мал-чынааңдан бээр беш чыл ажил тур. Сөөлгү 3 чылда совхозтуң кошкарнын кадарып келдиңиз. Бага-даа кадарбаң чор бис. Планың ооналдала-рымысты күтүспөдү келдиңиз.

Бистик шижаштавазы электир шүтүмү, суг сорадыр насостуг кудук база бар. Олар ажилга чок турар. — Ооң чылдагыны трансформатор чогу. Ол дуга-йында малчынар-ның ээлчег-

лит хуралдарыңа ай санында чугаалап келгенден бээр ам чыл чыл алган. Совхозтуң удуртукчуларыңа мегеледиң мага хандымыс. Чүгө совхоз-туң эвес, районкуң даргала-рынга база бистик шижаштава-зы калдыг чылдагың-биле чы-рык чогуң «Ленинниң орука» со-лунга эртен чылын бижээң. Домей-ле, оон калдыг-даа түңкөл чок. Чоогуштувта кыш-таларда малчынар магалың Чы-рыктың. Телевизоруң безин кө-рүп ордарлар.

Чоокта чаа малчынаа аны-ак улус-тур бис. Артында 4 бичи уругларыңыс база бар.

ДЕҢЗИЗИ КУДУЛААН Ээрбек хойжуларының хомудалы

Бистик кодагыңыңа ка-дарып турар хойларымыс мандыкчал эвес, ырбыска, би-чи. Чагы, кышкыңа үеде черле тодарым билбес, чак-тактар. Кыш кээрге чүдөл эгелээр, оон кедергесемис тургаш-ла өлүр. Одар-бел-кирин таарыштыр кадарып, алаа чедирти чегерип тур-да-ла, бир-ле чүгө дилеп, топтактаным малчынар. Те-рүүр айткан төрүөс, ара са-лыр азы өлүг хураган болур. Төлү ырбыска, салга, бичи-чинден эгелээш чазыйлар. Иезиниң дугун чий бергенде, диштери кыжыраар. Чикээң чүвезин тыппазында чүгө кийке, чем дилеп чыгыңар.

Малчынар боттарыңың ху-зунда эинеп, домнал, шыдаар-ла ша-биле азырап турда-ла, хорал турар. Ылаңгыра хой оолдаашкының үезинде

чаңгыс-даа баш хураган ос-кунмас дээш дүң, хүндүс са-гыш аарың, уйту-дуйш чок кылдарга боор-дур. Ол хире кызып-кылбайт, хай, күжө-кишиңиниң үндүрүп келирге-даа, мал бажы еспексе, хойжу кижиге хомуданың кончут болур-дур.

«Ээрбек» совхозтуң хойжу-ларында зоотехниктер, мал эчилери болгаш 10-дан 30 чыл чедир ажил стажыг мал-чынар бар. Олар шүптү хой малдың хай продукция бер-бес болуп бар чыдарын эскерип турар апарган. Хойнуң дүгү аажок дүмүчүл. Кыштың теде доцуунал, холун эртир ыры-мы багай.

Хойжуларың хай кезикиң бодал турары-биле алырга, мал бажың өспөй турар кол чылдагыңың уксажылды-га шын эвес тодараттыңаң

хире. Чогуң-на аңаа шамчал, карзымп турар бис. Чүгө дээрге тыва хойларың кижик нарын дүктүг красное-ра уксалыг хойжарлар-биле хай-накташтыргаш, үр төңдү иш-тинде ажилдап келгенниң түңкелинде хойнуң шынары суларан, деңдизни кызырыл-ган. Чаңгыс уксаның үргүлчү улаштыр эдериштирп келир-ге, хойнуң шынары баксыраа деп, чүвезин малчынар бадит-кап турар.

Чер-чурт мал өзүгөн-даа ыйнааң, черле ыңааш тыва хой дугайың өөренип, ону Ээрбектик деңсээринге өс-түрө деп саналдыг бис.

Кач-оол ДОНДУП.
Геннадий СЕДИП-ООЛ.
«Ээрбек» совхозтуң мал-чынары.

БАРААНЫ ЧААГАЙ БАЖЫҢНАР

Эде тургустунуушкунуң болгаш дүргөдээшкениң үе-зинде шынарже онза кичээң-гейиң угландырган болгай. Ын-чалза-даа хол дагы-биле, «жарак чаап» дугуп хаан ту-дугларыңа тулуп турарыңа дараа чыгың. Чезен-Хемчикте «Чы-раа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырында мөштөн болгаш шажактан кылган чурталга бажыңнарыңың туттуңаң шы-нарның дугайында бижиксе-дим.

Чыргакы суурнуң Ленин ку-дунуңда чаа ажилдады

Барааны чаагай ол ба-жыңы Чаданада ажил-агыл-лар аразында көжүп чоруур механизастаттынган колонна-ның туулуужулары кылган бо-ду. АКМ-ның удуртукчула-ры, оол туулуужулары кылган ажилыңың шынары дээш чү-гө харымсага чок боол тур-арың! Дагыңдан көөргө, ба-рааны чаагай, ыңалза-даа шынары багай туттуңаң ба-жыңнар чүгө! Чыргакыда эвес, харын районкуң эске-лаа суурларында бар.

Дамдын ХОВАЛЫГ.

ТЕЛЕКИНОНУҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

ССРЭ-ниң Кинематографис-тер эилелиниң баштаар чери-ниң пленуму Москвага март 29-та ажиттыңан. Ооң кир-жикчилери телекинонуң чога-дыкчы болгаш организас-эко-номиктиг айтырларыңа чу-гаалажып көрүп турар.

ССРЭ-ниң Кинематографис-тер эилелиниң баштаар чери-ниң бирги секретары Э. Г. Климовтук эге сөзүңе, чам-дык саналдарга чээрби чыл

иштинде телекинонуң туруп келген үезинде көрүмчүлө-риниң үнелелин чедип алган ээзэш эвес төлөтүг чогаал-дарны тургускан деп демде-лээң. Ынаккаш-даа амы үе-ге чедир шижирлелтиңизин хай сангың айтырлар мөөн-неттинген. Ол хамыктың му-рунда уран-чечен болгаш до-кументалдыг фильмдерин бт-дүрениң болгаш көргүзө-

риниң дээштик системаның чок болуп турары-дыр. Ни-тилер амыдыралың бтүү талаарыңың наартылганың байдалдарыңа кино болгаш телевидение киини соруга-ларың сирый харылзавыг ба-за демкиг шижирлээр ужу-рул.

Пленум ажилын уламчылап турар.

(СЭТА).

КУЛЬТУРАНЫҢ БАЙЛААН—ЧОНГА

Чонкуң культуразың камга-лаар, шижээдир болгаш бай-лакшыдар деп кийгырыг Со-вет культуру фондузунуң ажил-чорудулазыңың кол не-гелдеси болур. Ооң баштаар чериниң президиумуңуң ху-ралы март 29-та Москвага бо-луп эрткен.

Совет культуру фондузунуң чыныгы культуру талазы-биле хай-иниңиң эгелекчи чоруу-нуң чөвүлелин тургузар дуга-йында шижирп хүлээп алды-ңаң. Ооң соругуңуң — «кон-курстарың болгаш аукцион-

нары организастаары, фон-дуга кээп турар саналдарың хай-иниңиңе ужу-дугазыңа анализтээр болгаш үнелел көөрү болур. Бистик чурту-вустуң биче улустарыңың культуразың шижикчел көөр болгаш катал тургузар хой-ниңи чөвүлелин база тургус-каң. Фондуңуң чанында фото-графтар, шижикчилерин тур-гускан. Уа эштеңиңе фото-делегетелер, организастаар, фото-уран чүгүдү хөгжүдөр, фотоархивтерни камгалаар со-ругалыг.

«Наука», «Кинга», «Искус-ство» ном үндүрер! Черле-биле кады ажилдыкылаңың планың президиум чүгүдүг деп көргөн. Шажыдаг номнары катал парларга, эрги марке-ларның хоолгазын кылыр дээш сон-даа эске чүгүдери ботандырамы көрдүңүр турар. А. С. Пушкин атыг музее-биле кады Борис Пастернактың төртүтүңкелден бээр 100 жыл болурунга тураскалган кезикиң эртерери планка-тыңаң.

(СЭТА).

УРАНА СЕГЛЕҢМЕЙ

Кызыл хоораның он бир дугаар үлөтүр барааның магазиниңде комсомолчу аны-ктар бригадалары бо чылдың үш айларың планың эки көр-гүзүлгө-биле күтүспөдү кел-ген. Ам овар СЭКП-ниң XIX бүтү-зелеп конференциязы күш-ажылчы чедимкиңи-биле үткүр дээш аразында социалык чарышты калбар-тып турарлар.

Ол чарыштың журнигыңа-рың бирээниң комсомолчу садыгы Урана Сеглеңмей сө-надыг келген. Бо түңүрде ол чоңа ногаалар үрээниңиң деңдизин садып турар. Ооң чанында шоодайларда ил-пүстаның, огуруңиң, лам-дорнуң болгаш оон эске-лаа ногааларың үрээни-нери бар. Урана эки садыг-нарыңдан аңгыда, комсомолчу даалгаларың идеялыг күтсе-диг, садыг коллективке аны-ктарың спортку оюнарга идеялыг киржирине хан-дыктыңаң турар.

ЧУРУКТА: садыгы Урана Сеглеңмей.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотогу.

Дүвүрениң медээ БЕЛЕТКЕЛ ОЗАЛДАН ТУРАР

Тождо сөөлгү үеде чер ажилыңа кичээңге илдене кошкаң. Ооң уламыңаңа чек-кы хову ажилдарыңа белет-кел ам сөздөгөн. Мыңаңа че-дир бистик совхозтарымыс

чаңгыс-даа тракторну беле-ниңи шүтүмүңдө тургуспаң. Үрээни чечелеттиңизин, хову-шөлдерге чамычидыңа төк-пээң.

Ажыл-агыйың чаа арга-биле башкаар үеде эрги азу-биле ажилдап, күрүнө «бергей-ле» дээр хөөнүг турарга болур бе?

Василия ТАМДЫН-ООЛ.

2-ги арын 1988 ч. март 31.

ХӨЙ УРУГЛАРЫҢЫЗ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫ

МАПДЫ САРГЫДАН КАМГАЛААРЫ

Специалистке сөс

Мал ажылыгы саргы улут каражаны чедирин турары билдирет. Олар малга чыгышыгы, чүгө ханын сорар эвес, а харын халдаарлыгы болгаш анаа-даа аарыгынын өскүдүктүрү болуп турарлар. Кижиге халдаар, саргылар эпидефалит дээр аар аарыгын халдаар болуп.

Одарларга саргы хар эрмил-биле —марттың ийги чартында эгелээр, апрельдин төңүзүгү, майның эгезинге чедир турар. А чамдык черлерге оон-даа орай — июль айга-даа чедир дигит чоруур. Ыччалар-да ол үедө черле массалыг эвес, эвээр болуп.

Саргы хойга, мыыстыг бода малга, эң ылаңгы чаш малга дыка улуг хораны чедирер. Саргы аажок хой турар үедө малдың продукттуг чоруу аажок кудулаар: инектерин суду хүнде 2 база оон-даа хой килограммга эвээрээр, хойнуң дүгү тазарып дүжөр. Саргылар массалыг халчын. Ыччалар-да ол үедө черле массалыг эвес, эвээр болуп.

Хураганнар саргыга дыка алдыр. Аңаа ызыртып, арып баксырар, чамдыкта харын өлүп болуп.

Чазын саргы чедир үнүштүт,

Хураганнар саргыга дыка алдыр. Аңаа ызыртып, арып баксырар, чамдыкта харын өлүп болуп.

Чазын саргы чедир үнүштүт,

БААРТЫК АРТЫНДА- ИЕШКИЛЕР

Сүт-Хөл суурнуң аш-чем магазининде ашакшылар — Анай Даржаевна биле Арана Бокашай ашакшылар турар. Арана ашакшы-биле кады ашакшылар, саргыныкы мергешини шик-гээп ап турар. Магазинге кээр болуучулар, оларның садым алыкчыларга кичээпгелин доран эскерип каар силер. Чыгыш чер турттуларын кичээпгелин доран эскерип каар силер. Чыгыш чер турттуларын кичээпгелин доран эскерип каар силер.

«Уланчы», Эгез № 74

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругу божаан болгаш кижиктикен иени «Иениң алдары» орденин III чегези-биле «Бек» сохотун ажилчыны.

Алды уругу божаан болгаш кижиктикен иелерин «Иениң медалы» медалдың I чегези-биле

Донга-оол Татьяна Тюлюш-евна — райүүсүмүнү ИХ-ның экинчи чериниң контролору.

Сурунчук Зинаида Сатова — «Бек» сохотун ажилчыны.

Беш уругу божаан болгаш кижиктикен иелерин «Иениң медалы» медалдың II чегези-биле

Алдан Галина Майиндиевна — Эрбек сохотун ажилчыны.

Кыргыз Ошук-Саар Түлүш-евна — «Кызыл тарачын» сохотун ажилчыны.

Маады Полина Минчанмаева — «Кызыл тарачын» сохотун ажилчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Сес уругу божаан болгаш кижиктикен иени «Иениң алдары» орденин II чегези-биле

Монгуш Роза Шойдак-ооловна — Сүт-Хөл десничествозун ажилчыны.

Чеди уругу божаан болгаш кижиктикен иени «Иениң алдары» орденин III чегези-биле

Монгуш Татьяна Чыбакова — Боре-Тага суурнуң аш-чем магазининде ашакшылар.

Алды уругу божаан болгаш кижиктикен иелерин «Иениң медалы» медалдың I чегези-биле

Монгуш Лидия Маадыевна — «Алдан-Маадыр» сохотун ажилчыны.

Монгуш Светлана Шыдыраева — «Сүт-Хөл» сохотун ажилчыны.

Оюн Татьяна Николаевна — улус депутаттарының район Советиниң куускомунуң улус өөредилге килдининиң бухгалтер.

Хомушук Зоя Луузановна — улус депутаттарының Алдан-Маадыр көдүз Советиниң куускомунуң ажилчыны.

Беш уругу божаан болгаш кижиктикен иелерин «Иениң медалы» медалдың II чегези-биле

Монгуш Вера Чамбаева — «Алдан-Маадыр» сохотун ажилчыны.

«Иениң алдары» орденин II чегези-биле

Сувакпунт Раиса Девдт-ооловна — «Найрал» сохотун ажилчыны.

Чеди уругу божаан болгаш кижиктикен иелерин «Иениң алдары» орденин III чегези-биле

Ойла Сара Кыргысоевна — Ак-Тал ортумак школаның ажилчыны.

Хуурак Уйгун Сатова — «Найрал» сохотун ажилчыны.

Алды уругу божаан болгаш кижиктикен иелерин «Иениң медалы» медалдың I чегези-биле

Биче-оол Кара-кыс Кызыл-маева — Часты ортумак школаның ажилчыны.

Сувакпунт Зоя Дүдүсоевна — «Найрал» сохотун ажилчыны.

Токумук Галина Чамбаева — Чодура суурда өг-бүлө ээси.

Беш уругу божаан болгаш кижиктикен иелерин «Иениң медалы» медалдың II чегези-биле

Дамдин Любовь Байыр-Белекова — Ак-Тал ортумак школаның ажилчыны.

Драпаан Надежда Наксыл-оова — «Найрал» сохотун ажилчыны.

Доржука Татьяна Иймева — Чодура суурда өг-бүлө ээси.

Колба Маргарита Мадар-ооловна — Чаа-Хөл ортумак школаның ажилчыны.

Кассыга Надежда Тюлюш-евна — Чаа-Хөлдуң харылаа салбырынң почталыону.

Салчак Надежда Болотова — «Найрал» сохотун ажилчыны.

Сереп Анайбан Сатова — «Улуг-Хая» сохотун ажилчыны.

Сурунчук Ирина Федорова — Ий-Тал сес чыл-шоланың ажилчыны.

Ховалыг Зоя Сарыг-ооловна — Жданов атыг сохотун ажилчыны.

Чалбаева Эмир Маадыева — «Штаган-Арыг» тудуг эргелгичи.

Чымыш Татьяна Дамбадо-ева — «Найрал» сохотун ажилчыны.

Совединиң Президиумунуң Даргыз Ч.Д. ОНДАР.

Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ БУХАРЕСТ, Март айны Румынида «Аргест-аргест» кылдыр чарлаан. Ычан чурттуг дүвүсээринге чаксы мях олуртулганы эгелээр. Чүгө эркен медалы иштинде республиканың бш-ажыл-агы министрствозунун сан-түкү-биле алдыр, 1750 гектар черге мях олурткан. Оруктар кыдыныга кандашынга тазарып турар районнарда аргасты камгалар дилиндерин тургузарына, хоорайларны долгандыр нотаан куржаты болгаш ине болгаш калбак бур-луг ыштарын шын ден-зигурун тургузарына онза кичээпгелин салып турар.

◆ ХАНОЙ, Улутпун кооперативизацияга хамарыштыр политика дугайында ВСР-ның Министрлер Чөвүлениниң хүлээп алган доктаалы улутпун кооперативтериниң эргелерин калбартырына болгаш бижыг-дарына, оларның ажил-адылары инициативизм база бот-тусыйлаң чоруун хөгжү-деринге идиг бээр сорула-лыг.

Улутпунуң, тудугнуң болгаш транспорттук кооперативтер социализмг экономиканы чы-рылбас кезээ болуп деп до-кументке атып турар. Олар-ның материал-техник базазын, улутпун болгаш ажил-агызын ажил-чорудулганын калбартырына эки-не таарым-чалыг байдалды күрүмө тур-гузуп турар.

ПРАГА, Чехословак ин-тилеттин амьдарылының бүтү талааларында эгелээр берген эде тургузуушкуну объективизм-биле эргожок чугула, ол болза социализмг револю-цияның чаа үе-надазы болуп.

Ол дугайын ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ның Федералдыг хураалының Даргыз Алонз Индра медег-лээ, Остравада Витковичиң К. Готвальд атыг металлургия болгаш машина тудуунуң заво-дунга ол чүве чугалаан. Эде тургузуушкуну ЧКП-ның инициативизм-биле чорудуп турар. Ол СЭП-иниң сорул кижиктикен улугурун алуурга болдуруп турар болгаш ЧССР-де социализм тургузуушкунуң амгы үе-чадазынын объективизмг унелешкенин барым-даллап турар. Эде тургузуушкунуң үезинде бис энтузи-азмын болгаш революцон эс-керилгелерге чүтүлдү боттуг чүүл-биле каттыштырар ужу-руг бис. Ол чорук коммуни-стерниң медалдарының болгаш медалогут бижанының де-мдээ болуп. Партиязын сал-гыр сорулгаларын бүтү ажил-чы чонун идеология киржил-гези-биле чүгө чедип ап. Бо-луп деп, А. Индра онзалат демдегелээ.

(СЭТА).

Д. ОРТЕГАНЫҢ КЫЙГЫРЫ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Никарагуаның президентиниң Дани-эль Ортега Никарагуаның ча-за биле контрастың аразында откылажышкынын соксадып дугайында чедип алдынган дугуржулганын хүндүлөп кө-өрүнчө Рейганиң администра-циязын кыйгырган. Си-би-эс телекомпанияга берген ин-тервьюда Д. Ортега Төп Америкада байдалды чогу-мчударына хамарыштыр Ве-

ТРЕМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ХАЛДААР ДЕП ТУРАР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Израильдин дайынчырак эрге-ча-гыргазы араб чурттарыга хал-даашкын кылырын үргүчүлөп турар. Америк разведка ор-ганарының медалыңче да-ны солун Израиль бо удаада Сауд Аравияга халдаашкын кыл-гына белекенип турар деп дыкнаткан.

Израильдин шериг-агаар куштери бо хүннерде чавыс ужудуушкун кылып, бомба ооктарга өөренип турар. Оон сорулганы болза Сауд Аравияның девисээринде тур-гусан ракеталарын ындаг ан-зылыг ужудул көлгөш, конуг дүгөн узууларга болуп.

КАИР. (СЭТА). Египеттиң президентиниң Х. Мурабак журналистерге чүве чугаа-лааш, «Израиль еске чурттар-ның иштики херээнге хал-даарлар чоруп үргүчүлөп турар. Ылаңгы араб чурттар-гы халдаашкын кылырын бо-дунуң эргези кылдыр санап турар. Израильдин чазаа до-легейниң хей-икитизиниң са-нал-оонаын кичээпгелин ап, араб девисээрине тайбынчы тургузар талазы-биле чугаа-лаашкын киржир ужурул» деп медегелээ.

ПАНАМАДА БАЙДАЛ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың Конгрессиниң сенаты тус-кай резолюция хүлээп алган. Ында эрге-чатыргалар Нацио-нал камгалдыг кичээпгелин кол команданылчакчызе ге-нерал Мануэль Антонио Но-рыганы чалдыдырын чедип алып сорулга-биле Панамаге экономикаг, политиктиг бол-гаш дипломатиг албадаш-кынын кылырынче президент Рейканы ол резолюция кый-гырган. Панамада амгы үеде байдал «Аттышкан Штаттар-ның национал айылы чок-курунга, даштык политик-казынга болгаш экономика-зынга онза айымдыг» тургу-зуп турар деп айтып турар.

ПАНАМА. (СЭТА). Панама-же америк шериг кезектери үргүчүлөп кээп турар. Найы-сылалдыг «Эстрель» де Пана-ма» солунуң дыңдыг турары-биле алырга, Панама каналының зоназында АКШ-тың муруну команданылыгга 250 шериги агаар дамчыштыр экелген. Оларны Согу Каролина штатта «Форт-Браг» дээр АКШ-тың шериг-агаар куштериниң баазасында тус-кай шилип алган. Панамагын черинде америк шериглер-ниң икити саны Панамагын бодунуң бүгү чепсектиг күш-теринге барык-ла деп.

Экелеп алганы араб девисээрлерде из-рань өлүрүчүлүгүн үлгүдип турар хер-рэн делегениң хей-икитиз шиктирил-кы. Биле буруу шаап турар.

ЧУРУКТА: Делде палестин студентилер-иң изрань эжелекчилеринг дерзин аажы-лашкыныга удуранган массалыг демон-страция.

СЭТА-ның фотозу.

Силерниң дилээрер ёзугаар КУР-НУҢ ДЕМОКРАТТЫГ ПАРТИЯЛАРЫ

КП-ден алдыда өске-даа партиялар Кыдатта база бар дээин номчууда. деп берип көрдүрөм.

С. СЕРЕН-ООЛ. Кызыл хоорай.

Амгы үеде Кыдаттың баш-такчы Коммунистг партия-зында алдыда, КУР-да демо-краттыг сес партия ажилдеп турар. Ол — Кыдаттың Гомин-даның Революцон комит-тид, Кыдаттың Демократ-тыг национал тургустунуш-кунуң ассоциациязы, Кы-даттың Тараачын-ажылчы демократтыг партиязы (Чжун-го чжунгуо). Демократия-ның хөгжүлдегенин иди бээ-риниң кыдат ассоциациязы, Чөптүг чоруктуг, сентябрь 3-түң икитили, Тайваньды демократтыг бот-башкарты-нылга лигиз дээр партиялар-дыр. Бо бүтү партиялар Кы-даттың Коммунистг партия-зынга (ККП) баштакан Кы-даттың Патриотчу чыгыш ай фронтунуң составында бек-тир партиялар дорунушкы-ны КУР-нуң Конституциянда болгаш ККП-ниң Уставында албан ёзуу-биле бижыглат-тынган.

1957 чылда «барыын үзө-лдегилер-биле» демиселдиң чылдырында, ол ышак кул-тура революциязын чыл-дарында болгаш 80 чылдар-да ол организациаларың бун-ку-кыдат сөздөрүн ол пар-тияларын ажил-чорудулга-ларына дыка улуг чепсэр-лажышкын соода эртер-тулганы. Оларның ажил-чору-дугазы «дөрт модернизация» программасын боттанды-рычы, Тайваньды КУР-биле катал каттыштырычы у-ланган. Инициатива 70 чыл-дарың төңүзүндө бээр демократтыг партиялар чур-туг политиктиг амьдарыны-га боттарының идеалың хөгжүдүп турар алган, олар-ның хүрээленинги саны-даа өзүп оор.

ККП-ниң чоокта чаа болган XIII съездинде Чжао Цзянь-ниң ителкенде Кыдаттың Коммунистг партиязын удуруттуг-биле хей пар-тиялыг кады ажилдажыла болгаш сумелерилер сис-темазын сайырдажыларын чыл-дыртып, демократтыг пар-тияларын болгаш партияг-левант партия кежигүнү эвес ажилдакчыларын ролун бедидериниң эргежок чугулазын дугайын чугаа-лаан. Никити күрүм ужу-рудалыг чугула документи-лери хүлээп алырының бол-гаш бүтү-кыдат шугула-лары эртеририниң мурунда демократтыг партияларын болгаш хей-икити органи-зацияларын төлөөлөкчилер-биле аны-бүрү хей-икити ужуружышкынын ККП ТК-ның эртертери дүрүм болган.

Демократтыг партияларын кежигүнери чурттуг хоол-лужууда органиаларында ды-ка калба-биле төлөөлөт-көн: оларның аразында беш муң аажы кижини аны-бүрү дөңгөлдөргүн улус төлөөлөк-чилериниң хураалдарын деп-уттарына, оларның аразы-нда УТКХ-ның депутатта-ры база бар, соғанан 14 муң аажы кижини Кыдаттың Улус-ку политиктиг консультатив-чөвүленин (КУПЧ) аны-бүрү организациаларын ке-жигүнери болуп турар.

Ам демократтыг партия-

ларның тус бурузунуң дуга-йында допнузу-биле чугалап көрээли.

Кыдаттың Гоминданының ре-волюцон комитид. 1948 чыл-да тургустунган бо партияның кол кезин гоминданың төв-дүгүлүг харылааларыг кичи-лер-дир. ГРК-ның ажил-чору-дугазында ол улуганышкын 1983 чылда VI съездине хү-лээп алдынган. Уставы ёзу-гар алдыр, төрөзүн чуртуу каттыштырынын өндүрүлүг херээн доосорын дүгүлде-ринге идиг бээр. Тайвань-ны Кыдатка дедир эгидеринге хамарыштыр ККП-ның улга-нышкынын болгаш полити-казын пропалаалары бол-гаш амьдарыла чыгылыш-чокка чорудары, Гоминдан-ның Тайваньда, Гонконгта бол-гаш Макаога шериг база ха-таган. Чурттуг политиктиг системазында демократтыг партияларын догунушкыны-ны КУР-нуң Конституциянда болгаш ККП-ниң Уставында албан ёзуу-биле бижыглат-тынган.

Кыдаттың Демократтыг ли-гизы 1941 чылда тургустун-ган. Ол партияның кежигүн-териниң хей нуруузу чогады-чы интеллигенция болуп турар. КДЛ-дың кежигүнү болурун онзагай чүдүлдериниң бээрээ болза, хүлээп алдынган. У-ставы ёзуулар алдыр, соци-алыг материалдыг болгаш уган-бодол културанын тургузуушкунуң идеалыг киржир болуп. Бо дээр-ге чурттуг эң улуг демократтыг партиязы, оон хүрээленинде 40 муң аажы кижин. КДЛ ТК-ның даргыз Фэй Сяотун — КУПЧ-ның бүтү-кыдат комитетиниң даргызын оралак-чызы, Кыдаттың Никител эр-темнериниң академиязын Социология институтунуң директору.

Кыдаттың Демократтыг на-ционал тургузуушкуну асо-циациязы 1945 чылда үнде-зилетинген. Ассоциацияны ке-жигүнтериниң кол нурула-зы — улутпун болгаш садыг талазы-биле ажилдакчылар. Оон ажилында чугула черин экономика айтырыларын та-лазы-биле, улус ажил-агы-нын эргелеп башкарарын сайырдажыларын ол дугайы специалистер беле-тээриниң, аныктерин ажилга таарыштыр тургу-зарың айтырыларын та-лазы-биле сумелерни органи-зациялар болуп турар. Бо партияны онзагай чүвези — улутпунуң болгаш садыг-дыгыларын бүтү-кыдат асо-циациязы-биле оон дем-каткан ажил-чорудулганы бо-луп турар. Ам бо партияның хүрээленинде 36 муң кежигүн бектеп турар. —Сун Цзянь.

Демократтың хөгжүлде-ринге идиг бээриниң кыдат ассоциациязы 1945 чылда тургустунган. Бо ассоциация-ның кежигүнтериниң хей ну-руузу — култура болгаш чы-рыдышкын ажилдакчылары, ном үндүрер черлер ажил-дакчылары. Ассоциацияны V съездине хүлээп алдынган (1983 ч.) Уставы ёзуулар ал-дыр, оон кежигүнери информа-ция албанын таарыштыр тур-гузарда кызыгаар районнар-

Төвү эртемдериниң — кан-даады.

Г. СТЕПАНОВА.

Культура болгаш амыдырал

АЖЫЛЫН ЭДЕ КӨӨР

«Хүндүлелди Демдээ» орденнине таяа театр 1936 чылда тургустунган, чүгө дөргөн чылдарда профессионал болу берген. Ынчан ТАР-га культу-ра талазы-биле бөлүк специа-листтер СССР-ден кээп, таяа театры бодик мергежилдик култура одаа кылдыр тургу-зар дээш дык хей ажилдарын кылп чоруктар. Оларга режиссер И. Исполнев, компо-зитор А. Аксенов, дирижер Ш. Ирайдил, балетмейстер А. Шатин болгаш эскерлер-даа хаммаар. Бистин баштайгы таяа актерлары Кира-хис, Максим Мунзур, Николай Олей-оол, Хүргүлек Колгар, Борис Бады-Сагаан болгаш эскерлер-даа Иван Яковлев Исполнев чыгыш-биле сакп чоруктар. Ол сценалар чаа үнүп келген таяа оолдар, кыстары К. Стайкласкинин системасын, орус сцена школынын дуржулгазы-биле тааныштырган.

Таяа театр бодунун баштайгы үндөйлөткөн чылдарында агитация хөргүзүм чоруктар чонга бараалгандыг келген. Ол үчүн чылдарда таяа-ларын амыдыралын көргүс-кем этюдагырткы сценаларын көргүзүп тургандан реалист-тик шик чогаалдарына чорук кырган. Репертуарга совет дра-матургиянын чогаалдарын бол-гаш бүгү делегей классикэ-ни кирип, актерларын профес-сионал өздүлгөсүн улук ролу-ду ойнот, көркүчүлөрүн са-гыш-сеткил башкарып дол-дурган.

Бажан чылдардан эгелеп, чуртук театр уран чүгүдүн дээш өөрдөгил чараларын таяа актерлар өөренип эгелеп. 1955 чылда дээш эртенкиг актерлар болу бердики. Оларын ичинде эл-не та-ланымал чүгүс републи-кага эес, эилелге бажан су-рагыл аларылаан болгай. Театр уран чүгүдүн талазы-биле ички доозучуларын арзында РСФСР-ниң алдарлыг артисти Леонид Солун-оол, Таяа АССР-ниң алдарлыг артисти Дадар Барымаа, Монгуш Чадамба, Роза Серен-оол болгаш эскерлерниң ат-тары көркүчүлөр эки билер.

Таяа профессионал театры өздүлгөсүн орус совет сцена школынын ролу кан-чаар-даа аажок улук. Ол-интернационалдык болгаш бо-дунга дуздалжыр чоруктук мексү керекти-дир. Боттары-ның национал бижик безин аок, көшкүн амыдыралдыг чур-тап чораз тывалар ам бидик мергежилдик актерларын, профессионал театрлар алар-ган. Бистик чуртук орус бол-гаш эске-даа улустарынын театр уран чүгүдүн дуржул-ганы тываларын каш-ла чыл-дар иштинде национал театр-лыг болурунга улук идигин берген. Актер мергежилдин чажыттарын шигээдип алган-дан, таяа күөсөдичилер бодунун чоңуңу окур-хазир-ниң онзагай талаларын сцена-

га ам, улук мергежилдик-биле күөсөдичилер аларынан. Бистик театрда орус, таяа актерлар денкиг ажилдап, оларнын репертуарын, күөсөд-дидилер аңгы-даа болза, бот-боттарындан өөренип ал тур-арлар. Көрүчүлөрүн интер-националдык кижизидилгезинге таяа театрынын актерларын-кады колбаалыг ажылы улук чери ээлеп турар. Чижээ, Д. Фурмановтун, К. Симонов-тун, В. Розовтун, К. Тренев-тин, Н. Погодинин, А. Арбу-зовтун болгаш эске-даа су-раткан драматургиянын чо-гаалдары таяа сценага торут-тунуп, аңы-дугаа улустарнын амыдыралын, эртен төө-гузун, келер үзүм, үзүл-бодалыг көркүчүлөр-ге чедирген. Классикте драматургиянын чогаал-дары чонка чыгыш-даа сезон болбаан. Ол ышкаа эске-даа республикаларнын драматур-гиянын хей-хей чогаалдарын таяа көркүчүлөр сакп хам-мышкын-биле көргөнгөн.

Тываның база Украин ССР-ниң Ровно областын хөгжүм-дү театрлар боттарынын харылазын улам быжыкты-рып келгенер. Ада-чуртук Улук дайыннын үзүмдө Ров-но дээш тулуңушкунга амы-тын бергенер украиндер чыгыш-биле сакп чоруктар, Ровнонуң актерлары К. Кула-жыны «Он бир» деп шижик биске бараалгандыг билер бис.

«Нация бүрүзү, чон бүрүзү боттарынын уран чүгүдүн национал хазирлерин күөс-дө болгаш онзагай талаларын көргүсүнер. Чоңуңуң ички чонунуң сагыш-сеткили ажит-тынып тургай аңы—деп, К. С. Стайкласкинин чүгалааны амыг түнүндө бодунуң утка-зын улам ханылаан. Ынчан-гаш таяа театрынын ажилда-чыларын мунунда национал сцена уран чүгүдүн чүгала айтырылларын шижирлээр и-негетинип келген. Октябрь революциянын мунунда боттарынын театры чок турган эске-даа улустарын ышкаа, бистик баштайгы таяа актер-ларымыс чоңуңу күөсөдичи-каңчыларын шижээдип алган-нар. Ук чакылдар оларнын чогаалдык ажилын чарыш-бис кээз болуп келген.

Коллективке чаа анык сал-галдыг актерлар келирге, чоңуң күөсөдичи чакылдар-ны-биле харылазын элзээ кошкы берген. Тыва чоңуң амыдыралын чакылдарын, күөсөдичи чакылдарын аны-ктар ханзын-биле Бисбис. Бир эвес таяа театр национал хазир оскунмай, эске чоңа солук болуң деп бодар чүө болза, мөөңөтинген арга-дуржулганы чогаалдын азу-биле бодол көөр, чоңуң анык-сеткилин үнелт талар-ларында хоорулбай, бөгүң амыдыралдыг чүгала айтыры-ларын ханч өөренип учурут.

Дескиндир турар делегейни оварып билери, шовал аажы-

чак, улустук байырларды, сузүлгөдери болгаш чакыл-дары, аас чогаалдары, кижизидилгенин дүрүмнери, бодус-биле харылаа, чакылдарын шижээшкенин болгаш им-нээшкенин—бо-ла бүгү чүгү-дөр нарын системаны тааныш-тырып турар. Оларны эки бил-бейн чыда, национал коллек-тивке күөсөдичи мергежилди бедидери берге. Тывалар бай-лак музыка культуразын тур-гускан. Аңаа ырыларын хей жанрлар, алга-йерлээр, хам алганы, сыгыт, хөөмей хаммаар.

Музыка уран чүгүдүн бедик күөсөдө культуразы таяа актерларнын сцена күөсөдичи-ниң хөгжүлгөсүн ий угла-нышкыны берип турар. Бирги угла-нышкыны романтик деп болур. Аңаа лириктиг ырыларын, күөсөдичилерин чыдап, тоолуларын күөсөдө аңындан угла-нышкыны эгелеп алган. Тываларын ара-зынга баштап кожомын ырылар-ны кедерге мергежилди күөсөдичилер чораван. Мөгө селкичизинга кижик болгаш база болуп шидээс. Аңаа мөгөни сорук кирип, көркүчү-лери хөгжүлгөдөр талант и-негетинер. Ийги угла-нышкыны маңаа хаммаарытырып бол-ур. Ынчангаш таяа театрынын актерлар национал культу-разын хазирни чонга дымчылдар сураганы салып, национал театрларын эң арга-дуржулганын даярч учурут.

Көрүчүлөр ортуңуң па-триотук болгаш интернациона-лык кижизидилгенин театрынын ажилдачыларын күөсөдөдөр чүгала. Ук аңыл сөөлү үдө куудулан. Ону экинжидер таллаа, драма чогаалдарын ханымчалыг шижип алары негетинер. Ол ышкаа хитунуң амыг чүгала айты-рылларын көдүрүп турар шик чогаалы чок болганындан бер-гээшкенин тытып келген. Критиканың болгаш көркүчү-лери үнелген ап шидээс чикилер репертуарга база кире бергээдир-дир. Актерларнын орус, таяа бедидеринин ийи-диге кады ойнаар чогаалдар-ны тургузары база эргөжөк чүгала. Шаа амык болгаш эске-даа чогаалдык шенелдер-лери театрда кылбайн турары канчак-да таарышпас.

Тыва театр националдар ара-зын кыжыг харылазын элзээ база бир хазир болуп ролон улам бедидерин оон чога-алдык коллективке чедип алар-гы күзүңчиг. Мону чедип алар-да, кадрлар-биле ажилды күөсөдичилерин, уран чүгү чоңуң кижизидилгенин база бир чеп-сэ болуп хуулгезин бедик дөңгөлөп тургузар. Кол-ла со-рулга—репертуарга шик чогаалдарын бодомчалыг шижип ал, оларнын ханч утказын кижизидилгенин угландырып кү-зүңчиг.

Айлаң КУЖУГЕТ. ТДЛЭШИНИ эртен ажил-дамчызы.

СПОРТТУ «ПЕНСИЯЛАДЫП» БОЛБАС

Ону мен эң баштай 1954 чылда, ол он ады харлыг турда, школарнын чыгыш-область спартакиадына көргөн мен. Школарнымыс аңгы-бирээзи Сары-Сеп ортума, эскези—Самагалдай чеди чыл турзажы, класстарымыс дөмөй, бедик клас турган чүө. Ийи чыгыш класкы им-чан кизгитүлүшкүгү та-нышкан бис.

Ол үдө марылдаага киржир школар чыгыш-область чы-дычтас, а эрт-сым амыр аян-чорук кылып келир—бир негелде ол Чооду Марын башы (сөөлүндө зоотехник чораван) баштап бистик ко-мандамыс. Самагалдайдан У. Шынаалаш, Тайды-Уулан Кира-Хел таарып ашкыш, Дүргөни кууду башып келген. Мен ийи хөргөдү чорган, он хлэб, чээрби лава сүт база ол хире консерва, аер сымгир-октук болгаш бодунуң хезим-ин чүктөп чордум. Хүндө чээрби-даа катап келер, ха-даштыг даа хем берге. Аңгы марылдаларымыс база ыч-чаар организатор күзүңчиг.

Марылдаа Чыгыш хөлдүк кыдынга болган. Хол бам-бунуң Тес-Хем команданы тилин, аңаа хуштүг удул-ганын Кызылдың болгаш Кав-Хемини командалары та-варыштырган. Ылаңгыя Кав-Хемини ойнакчылары мага-боду диттер болгаш аажок бедик хей хезим орус болдур, оларнын бичээс болгаш ар-ганы—Колла, Ынчалы-даа оон ажаагыры, халымның куш-тул, ойнакчыны хосту бол-гаш шидээс, шенелдиз кууд-биз эскерлеринде ыгылгып турган. Колла-биле элзээ командаларымыстың капитан-нары болгаш халдакчылары

болганымыс, сетка баярынга бо-ла дуамаңкы эээр турду-аус—хуштүг, талантыны болгаш спортту дадыгышкыны шө-нежир чер ол болгай. Ынчан «Шерги дег кижизис келди-ле!» деп, артынга турган Мөгө Доржу, мунумга чораван Миша Бугалдай сулар мөгө сымгирчир турду. Ол учурамында бээр тжен эерт чыл эртен, а Николай (Будаев) Базалович Кузени ам-даа волейболдашышкан.

Чыгышга таанышкыныс соонда, Колла-биле тургучу учуражыр, ылаңгыя марыл-даларга ылаң-ла тааржыр башыныс: уду-дедир-даа тутуп, чыгыш команда-даа ойнап келди. 1955 чылда дөмгө-ле Мөгө Доржу, ам Кызылда Федор Дажы, Ленин-градта Владимир Чооду ыч-чаар область марылдаага хуштүг разрядты ал тургузган, Кызылдың № 2 школарын сессия алаңынын өөреникчи болу берген Колла Кузени хушорынны улук улустар ко-мандалынын кижизиги аларган турган. Алексей Кумак, Арак-ча Седил-оол, Александр Тарык-Кара, Куулар Даржаа ышкаа сурагырт спортчуларын товикиң түзүндө шижик-ден командага кирери—оюн-чук эвес. Ол үдө сетка бая-дык бедик, 2 метр 45 санти-метр турган дээрзин, амыг салгалга сымгирдыры артык эвес.

Тыва автономнук область турар үдө команда бурузу хушорунда иришкен, коман-даларын шүтүшү-биле ойнаар турган. Ол бедик сула, бо-ло-чук хуштүг деп-даа турбас—оюн херек кыдында тутуп тургаш көөр: артыкчылар ар-гачи. Райондардан келген спортчулар, чүс-даа кижик, хам кыдында спортзалдык чак-

гыс улук өрзүлгө кудус чак-гыш, шүтүшү шала кырынга удурут. Эртен Улуу-Хемга чур-нар бир катал хем кыдынга утуп калган костюмун, кел-жээ кээримге, ол-ла черинге чыткан, каш борбак ашкан бе-зин олчан. Тываның бүгү булуңунарындан ол хире хей улус чыгып келген хирезин-де, корум-чүрүм черге эки турган: оюндан оозалдар, ара калкыш баар, үнүп улагатыр-гир кижилер сөөлүндө тытпал келген.

Николай Кузени 1963 чыл-да спорт мастеринге кандидат атты дуамаңк, он чыл эртен-де, ол атты база катал бедиде-ан чыгыш кижик ол. Волей-бол талазы-биле Тывада эске мынд кижик чок. Чоңуң спорт-туз бо хезиринге ынак болгаш мергежил кижилер хей Олар-дан Михаил Мөгө, Сова Сам-ба-Дүндү, Когул-оол Маа-дыр-оол, Александр Курченок, Василий Шориков, Юрий Ива-

нов, Владимир Суге-Маадыр болгаш оон-да эскерлер адал болур. Ынчалык Ник-олай Кузени волейбол спорт-ту хөгжүдериң, мептередир-ринге бузулг бердинген кижик ол. Николай Базадович ону боду чүгө ойнап гилер эвес, харын эске спортчуларга, ылаңгыя анык-эскенге өөрд-дир, бо талазы-биле бодунуң чедип алган мергежилди дым-чыдып дээр дээш бүгү күнүң салып келген. Амдындаа волейбол талазы-биле РСФСР чергелит судья атты чедип алган кижик база ол.

Николай Базадовичини өө-рөткен спортчулары Кызыл хоорайда-даа, районнарда-даа хей. Моол, Арат Республи-каны кожа аймактарын спорт-чуларыны бестин түш катал чедип, оларга спортту мерге-жилдин аргаларын шижээдип аларынга дузаны ол көргүс-кен. Сибирини болгаш Чечен чүктүг улук марылдаларын-га хей катал, ирешкен. Омск, Владивосток, Барнаул, Новоси-бирск, Хабаровск, Благовещенск, Красноярск болгаш эс-ке-даа хоораларга үчүн амыг чылдар дургузуда каш-да катал чеккен, Тываның адын камгалаан.

Тываның кедээ ажил-агы техникумга ол беш чыл тре-нерлээч. Оон командазын кел-титип болбушан. 1980 чылда Сибирь зоналынын мар-тылаагы киришкен, бирги черин алган. Ол-ла чыгыш Красноярск крайны Ейск хоорайга РСФСР-ниң бирги чери дээш марылдаа киришкен ол ийи команданың бешик че-рин элзээч. Чурттуу дөңгөлө-биле алгыра, бо—бедик көр-гүзүт. Чүгө боду эвес, оон өөреникчилериниң база мөгө-төзүмүн бо түнел көргүзүп турар. Оон ытай ол республи-

каның «Урожай» эки тура спорт икитилени он амыг чылдар дургузуда дарталал, кедээниң күш-культура болгаш спорт шижээшкыни хөгжү-дериңге база үлүү кириген. Ам-даа спорттан чырылган, каттышкан спорт икитиле-риниң килдиз эргелекчизинде амыдап, хоочуннар коман-дазында волейболдашышкан.

Республиканың волейбол марылдазы—спортту улук байырларын бирээч. Ын-дин турбунга, сөөлүг чылдарда ол марылдаа эрээл, спорт-чуларын-даа, көркүчүлөрүн-даа сонуугалыг хандырбас аларган. Эртен чылым мар-гылдаа организатор чон эгелеп, тенчүзүмгө четпейн тарты бер-ген. Республиканың спорт ко-митети оон чылдагынын-даа тодартылаан, буруулу кижик-лерини хемчээ-даа албан. Бо чылым республика марыл-дазынын болуру-даа, бол-гаш-даа амыдаа чедир тээ шижирлелтиңизин, аңаа бе-леткеп дугайында чүгө-даа чок. Ынчангаш кандыг-бир шижирини түндүрер спортко-митеттен негетинип турар: спортту хоочуннар-биле кады өспүсүлүгү болбас болгай.

Спорт берге амык. Хүнүң-не халып-шурар, көрө дөңи төгөр деп чүө—амыг эвес херек. А Николай Базадович Кузени үчүн беш чыл дургу-зуда ычкар амыдап келген. Оон үндүргөн хуш, токен дери болгаш шидээс чүгү-биле-даа хамчээткис. Оон спортта бердинген ол хире-дик. Бузулг спортту кыдыг болур: чарын чүс-даа, чүс-даа хер харлаарга, бодунуң чымын салбас.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

Атеистиг кижизидилге

«АЗА НЕДЕЛЯЗЫ»

Коммунизмниң бүгү талазы-биле сайзыралгай тургу-зучуларын кижизидерге, оларын чурттаганын, боду-стү материализмни эзу-биле шик угап билкиринге кижизидер чүгала. Кижик бодустан өршээл манасас, а бодусту чаартып, чагырып алыр хулуулгелгик.

Кижик төрөлгөтениң бурунгар депшигелгик мерген угаанын материализм бөгүңү депшигелге чедер дээш демкинип, эрги эзүңүк бугулуң буган, аза-бүс сүзүтүлгөргө дүжүп бербээрин—шын тилпизин.

Марксисч-ленинч. өөредиг—коммунизм үзүл-бодал тур-баан чыда болза, бугуңуң деп-шигелге, чаагай амыдырал тур-бас кижик, бодустуң болуш-кумнарныга тейлел, бот-боттары-нызын мөгелеп, замнарга, байларга, ламаларга бажындар-ып чорур кижик бис. Чүдүл-ге эрги эзүңүк байларнын чалга, хоптан, алыска-чаккыс, өскөниң күжү-биле чуртта-каарларын чепсээ болуп чо-раван.

Бо чурттап турар үеиз эр-тен коммунизм, культураның, социал амыдыралдык канчаар-да аажок магалыг бурунгар депшигелгизин үези. Октаргай дөңгөлөм, эске планета-ларже укудуп эгелеп, бис, черин ханзын келер, оон байлаан ажилдап турар бис. Мында олуруп алгаш, черин эске талазында АКШ-тың ха-маалылары-биле кожа олурар кижилер деп чүгалажып олур-ар аларган-дир бис. ЭСМ-ниң дузазы-биле миллион-миллион сажылыларын, кижиниң барын сөкүлдөр ийи-тике-ле тодаралдып аларган бис. Шаа мындыг хазирлик чиктер моон-даа хей. Бо магалыг үе аңа-ла келд кел-бээч. Кижилерни шүдүргү демиселини, Октарынын тилгелгиз-биле бо үе келген. Бистик угаан-бодалымыс, ажил-хөргөтенимиз револю-ция ам-даа уламчылап тур-ар.

Бистик ажи-талуусу канчаар өөрип, бистик чарыс ындыг болур дигиривис шын-ла бол-гай. «Бичи кижилерни бүгү талазы-биле кижизидер дие, оларны бүгү талазы-биле бил-лир херек»—деп, улук педагог К. Д. Ушинский чүгала-лаан болгай.

Коммунизм кижизидилгени бир кол хазир—атеист-тик кижизидилге. Кижилерни эртемге бузурел, хандыктын атеисттик кижизидилгени салдары-биле тургустур. Шаа-шавдан таяа кижилерни бир чамдыктары хамнарга ме-

чилерин бодалын хазарлаа-дып, ак-кара чогу-биле чүгө-мын кылып, сагыш-сеткилин доолдуруп, өтүүң өжө бербе-зин бодал, кижик бурузу боду-нук бодалын долу илередер арганы берген бис. Даразын-да калк шагында неделяз-сты түнүзүн бис.

Неделя өөреникчилер шуп-тү активизир киришкен. Чамдык өөреникчилерин эвэс бузу-ректээр байдалы илден: бо дугайында чүгүл турда, оларнын коргусуңуңуң, дугу-рээзин арын-шырамында то-да «бичиктин» турар. Клас-сан бир кижик азын көргөн мен деп турар, а бир кижикни кырган-ачаы хам. Азын холдуңда-ла улук улустан, эш-өөрдүң дөңгөлөм, херек кы-рында ону көргөн кижилер чок. Көргөн (!) чыгыш кижизис мында деп турар: эмчеге аарып чыткан, дүмө көрүп чыдага, бир ак халаттыг кижик хожандын өрзөкчө кир-ген, он бичи түтүн үнө бер-ген. Ынчангаш өөреникчи ону азы деп турар. Аңаа медицина талазы-биле бот талыңдыр бээр—алаар. Неделя-лык түндүлгө хаммаарны, бугуңуң кижилерниң өзү-үзүн амдыралга болган өөрд-диги тазарылганын дуза-зы-биле шүтүңүлөп, азы дээрге хоозун бодал-дыр деп түнчелге келген бис. Бодалымыс ам-даа бичи-биле бис. Бодалы-мыс эки бичи-биле бээр. Бот-бүтүр мен, чүгө дээрге угааның киришкени бичи—чаа-ла беш класскалар. Кижизидилгени назын бичи болган түдүм, улам эки.

Бистик бо бодалымыс башкылар кижизиге алыр күзүңчиг. Психиктиг байдал-дарын темизинга школарга, чон ортуңуңа хаммаарны, ылаңгыя невропатологтарын, психиатрларын бешедилер, диспуттар, неделяр келжээр-рин эртерин күзүңчиг. Ол база-ла профилактиктиг ажил болур. Атеисттик кижизидилге талазы-биле суурларда, школа-ларда кандыг ажилдар чоруп турарын номчулуктары-биле сү-мележикседим.

Уван-оол МОНГУШ. Шүтүңү кадыкчылаа шко-лазын башкысы. Бай-Тайга район.

ЧОНЧЕ ЧООКШУЛААР

«Кав-Хемини хазыа» мексүп келген соонда бистик районнук культу-ра амыдыралык мексү көдүрүлгүлү алды.

Ук чечен чогаал каттыжым-шынның кижизидер ай саньнда болуп турар. Оон кижизиге-ри суурларга ажилы чон-биле учуражыларын организатор чечен чогаалды илтерде-дик, көдөрлөткөн көргүзүп келген.

Каттыжымшынның ажилын-га Кызыл-Эрик Кудажы, Анатолий Емельнов, Владимир Серен-оол болгаш эске-даа чогаалчылар илдеп келгир кижик, чогуру дузаны көргүзүп турар. Чоокта хам болган кижизидер Олег Сувакит, Светлана Козлова, Чооду Кара-Куске

Василий ИУНУКАИ. Каттыжымшынның кижизиги.

оңар эртерин болгаш каттыжымшын кенитүңгөрүнө су-мезин кадып, чыгыш-сөзүн бер-ген. «Кав-Хемини хазыа»ны удуруңуңуң Натий-оол Кара-оол кижизидер болгаш учу-ражыларын шынарлыг эртер-дир дээш бүгү хамчеглерин ал турар.

—Бүрүн-Хем суурда «Кав-Хемини хазыа» агиткавирта-бар. Даразында кижизидер ол агиткавиртага дуздалжыр, аңаа хана солун ундурп, каста-ла-верилге кылп, агит-кавиртада чуртакчылар-биле учурашкыла эртердир бис. Чонче чоомчулук херек—деп, каттыжымшынның уду-руңуңуңуң чүгалады.

Василий ИУНУКАИ. Каттыжымшынның кижизиги.

Кара-оол ХЕРТЕК.

натка боттук дузаны чедирп, күрөш секциязын чорудуп тур-рар болгаш футбол коман-дазын белеткээч. Шөвөл аяда эртен марылдаага интернат командазы бирги черин ал-ган.

Интернатта холдуңда мал-чындар уруглары чуртап тур-рар. Ада-илдерден хоомулдар болбайн турар. Интернаттың ажилын экинжидип алгырына интернат эргелекчизин, школа-да партия эзе организациын-ның секретары Чечен Баахы-дык кижиген үлүү база бер.

Кара-оол ХЕРТЕК.

Редатор В. С. ШАРАВИН.

агаар

Кино

МАРТ 31-ДЕ

«НАЙРАЛ»: «Загадочный наследник» 9.30, 12.30, 16.10, 18.20, 20.50. Бичиң залга «Юки» 10.00, 11.30, «Война Белое Перо» 13.30, 15.10, 16.50, 18.40, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Полночь в Тюркестане» 8.30, «Моя, мой Мю» 10.10, 13.40, «Мальчик с большой чёрной собакой» 12.10, 15.40, «Неизвестная женщина» 17.20, 19.20, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Оцеоло» 13.00, «Этот безумный, безумный мир» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна старого парня» 10.00, «Семь самураев» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Парама» 17.30, 20.00 шактарда.

Кызылга база-ла эскерип каат турар агаар болур. Согу-барыны чүк улуг хаттын дүргени секундда 5—10 метр. Хар чагбас. Дүмө найсылалга 4—6 градус соор, а хүндүс 2—4 градус чыгып болур.

Хар чагбас, автооруктарга кестүрү эки. Кызыл—Абаза, Кызыл—Абазан арызын оруктарын арттыр кырынга шоолут эвес хер чар.

Григорий ХИРБЭЗ.

районнарга база ындыг улус болук. Ону культура минис-терствоонда та чүд деп көрүп турар чүө.

Бажың-Алаактың чоңуң база мөгелээч, эртен чылым эске суурларга мындыг таарылар болуза болушкан. Ам найсылал артистерин бузурээр берге. Динарамыга, эске

Бир неделя иштинде бо ай-тыртылган талазы-биле боден-дик, белеткен алырын өө-реникчилерге сүмелзэн мен. Бир неделя иштинде класстың кижизидилгени башкызы Сергей Оппал-оолович-биле бо айты-рылган талазы-биле өөреник-

Бир неделя иштинде бо ай-тыртылган талазы-биле боден-дик, белеткен алырын өө-реникчилерге сүмелзэн мен. Бир неделя иштинде класстың кижизидилгени башкызы Сергей Оппал-оолович-биле бо айты-рылган талазы-биле өөреник-